

«Νέα Κοινωνική Αρχιτεκτονική» και στεγαστικές ανισότητες

Ιωάννης Παναγιώτου - 12/12/2022

Η «Νέα Κοινωνική Αρχιτεκτονική» και οι Αρχιτέκτονες που την προσβέουν επαναδιακρίνονται ολοένα και περισσότερο, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Το παρόν κείμενο έχει σκοπό να εξετάσει το πλαίσιο στο οποίο εξελίσσεται η συγκεκριμένη τάση, καθώς και την ιστορική της προέλευση, και να δώσει στοιχεία για συγκεκριμένες υποδειγματικές περιπτώσεις που αφορούν δύο νεότερους διακεκριμένους εκφραστές της «Νέας Κοινωνικής Αρχιτεκτονικής», τον Alejandro Aravena και τον Francis Kéré. Ζητούμενο επίσης είναι το κείμενο να διερευνήσει τον βαθμό γενίκευσης αυτής της τάσης στη δημιουργία αρχιτεκτονικών προτύπων, και σε τελευταία ανάλυση να κατανοηθεί αν η διαφαινόμενη πρόκριση των «Κοινωνικών Αρχιτεκτόνων» και του παραγόμενου έργου τους, απαντάει ολιστικά στα κοινωνικά αδιέξοδα των στεγαστικών ανισοτήτων που οξύνονται με τις οικονομικές κρίσεις, τους πολέμους και τα προσφυγικά κύματα, όσο αυτό μπορεί να επιτευχθεί στη δεδομένη έκταση του παρόντος κειμένου.

Το υπάρχον πλαίσιο

Εξετάζοντας το πλαίσιο που αναπτύσσεται το αρχιτεκτονικό έργο, διαπιστώνουμε ότι τις τελευταίες δεκαετίες κατά κανόνα «το διακεκριμένο αρχιτεκτονικό έργο, εκτός από τη χρηστική σκοπιμότητά του, επενδύεται με μια υψηλή επικοινωνιακή υπεραξία: το αρχιτεκτονικό μέσο είναι το μήνυμα, συμβάλλει στην

επίτευξη οικονομικών και στρατηγικών στόχων, αποτελεί «προϊόν» αυτό καθεαυτό που επιφέρει κέρδη, ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για κτίριο γραφείων, δημαρχείο, βιβλιοθήκη ή μουσείο»¹.

«Σε τέτοια διαδικασία παρεμβαίνουν ενεργά και εσκεμμένα οι κυρίαρχες τάξεις ή ταξικές μερίδες που κατέχουν το κεφάλαιο (τα μέσα παραγωγής) και που εξουσιάζουν όχι μόνο την οικονομική χρησιμοποίηση του κεφαλαίου και τις παραγωγικές επενδύσεις, αλλά ολόκληρη την κοινωνία, διοχετεύοντας ένα μέρος του πλούτου που παράγεται στην κουλτούρα, την τέχνη, τη μόρφωση, την ιδεολογία»².

Με αυτόν τον θεμελιώδη κοινωνικοοικονομικό μηχανισμό, αναπτύσσεται και η αρχιτεκτονική βιομηχανία στα πλαίσια της καπιταλιστικής οικονομίας, είτε πρόκειται για το πεδίο της κατοικίας, είτε για τις δημόσιες υποδομές, τον δημόσιο χώρο, είτε για τις κατεξοχήν υποδομές των επιχειρηματικών επενδύσεων. Ήταν και παραμένει κυρίαρχη η τάση δημιουργίας ισχυρών τοποσήμων στα καπιταλιστικά αστικά κέντρα μέσω του διακεκριμένου αρχιτεκτονικού έργου, επιχειρώντας από αυτά να αντληθεί η αξία χρήσης για λογαριασμό της ανταλλακτικής αξίας που προκύπτει γύρω από την ύπαρξή τους σε μια σειρά από κερδοφόρα πεδία επιχειρηματικής δραστηριότητας, όπως ο τουρισμός, ο πολιτισμός, οι μεταφορές κ.α.

«Η αρχιτεκτονική, ως τυπικό καταναλωτικό προϊόν, υιοθετεί τις αρχές του σύγχρονου μάρκετινγκ, και από εργαλείο εξυπηρέτησης των ανθρώπινων αναγκών, μετατρέπεται σε μέσο ικανοποίησης νέων (λειτουργικών, αισθητικών, κοινωνικών), τις οποίες η ίδια η αρχιτεκτονική έχει καλλιεργήσει, γιατί σκοπός της είναι σήμερα «να εφεύρει τρόπους έτσι ώστε να διαχειριστεί ολοκληρωμένα τις δυνατότητες της σύγχρονης συνθήκης», όπως έχει δηλώσει χωρίς περιστροφές και ο Rem Koolhaas, εδώ και δεκαετίες...

Αρχιτεκτονικά έργα με δυναμικά μορφοπλαστικά χαρακτηριστικά, που προβάλλουν ως όλο και πιο διαφοροποιημένα και αυτόνομα γλυπτά στον αστικό χώρο, στην προσπάθεια να αποτελέσουν σημείο αναφοράς και έτσι να αποκτήσουν συμβολική υπεραξία, μέσω της χρήσης όλο και περισσότερο εξελιγμένων σχεδιαστικών εργαλείων, οικοδομικών υλικών και κατασκευαστικών μεθόδων... Με αυτόν τον τρόπο ικανοποιούνται οι απαιτήσεις του επενδυτή (δημόσιου ή ιδιωτικού, δεν έχει σημασία) στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς, την οποία οι απανταχού αρχιτέκτονες αποδέχονται χωρίς δεύτερη σκέψη και ανεξαρτήτως γεωγραφικού στίγματος ή πολιτικού πλαισίου»³.

Ο Lefebvre, μιλώντας χρόνια πριν τη συστημική ενσωμάτωση των πρωτοπόρων αρχιτεκτόνων των διαφόρων αρχιτεκτονικών τάσεων και τη μετατροπή τους σε «σταρ της αρχιτεκτονικής», εντόπισε μέσα από τη μαρξιστική ανάλυση και προσδιόρισε την έννοια της αξίας χρήσης του σύγχρονου αρχιτεκτονικού τοποσήμου - εμπορεύματος στην ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας στον 20ό αιώνα.

Σημείωσε την αναγκαιότητα επανεφεύρεσής του, ιδιαίτερα σε παγκόσμια ιστορικά αστικά κέντρα που στόχευαν να ανανεώσουν το «προσκυνηματικού» χαρακτήρα απόθεμα της αρχαίας πολιτισμικής κληρονομιάς που ήδη διέθεταν, ή μεγαλουπόλεις των ΗΠΑ που δεν διέθεταν έτσι κι αλλιώς μεγάλο ιστορικό κτιριακό απόθεμα. Ταυτόχρονα, άλλες μικρότερες και μεσαίες πόλεις ανά τον κόσμο επιδίωξαν να αλλάξουν τον χαρακτήρα οικονομικής ανάπτυξης, αναπροσδιορίζοντας στα πλαίσια της μεταβιομηχανικής φάσης, την προσαρμογή της πόλης και της οικονομίας στις επιταγές του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού.

Συγκεκριμένα ο Lefebvre, αναλύοντας το πλαίσιο της αρχιτεκτονικής δημιουργίας και της ανάπτυξης της πόλης στον καπιταλισμό, αναφέρει: «ο αστικός πυρήνας γίνεται προϊόν κατανάλωσης υψηλής ποιότητας για τους ξένους, τους τουρίστες, αυτούς που έρχονται από την περιφέρεια και τους κατοίκους των προαστίων. Ο πυρήνας επιζητεί χάρη στον διπλό του ρόλο: τόπος κατανάλωσης και κατανάλωση τόπου. Έτσι τα παλιά κέντρα εντάσσονται περισσότερο ολοκληρωμένα στην ανταλλαγή και την ανταλλακτική αξία, παραμένοντας όμως και αξίες χρήσης, χάρη στους χώρους που διαθέτουν για ειδικές δραστηριότητες. Γίνονται κέντρα κατανάλωσης»⁴.

Μεταξύ των πολλών αρχιτεκτονικών κτιρίων που μελετήθηκαν και κατασκευάστηκαν σε αυτό το πλαίσιο, χαρακτηριστικό παράδειγμα αρχιτεκτονικού έργου που αποτέλεσε σύγχρονο, ισχυρό τοπόσημο και προέκυψε με βάση την παραπάνω στρατηγικού χαρακτήρα πολιτική, οικονομική επιδίωξη, είναι η διάκριση σε διεθνή αρχιτεκτονικό διαγωνισμό το 1977 της ομάδας Renzo Piano, Richard Rogers κ.α., με την πρότασή τους για το περίφημο Centre G. Pompidou. Βασικός στόχος του Γαλλικού αστικού κράτους της εποχής εκείνης ως διοργανώτριας αρχής του σχετικού διαγωνισμού, ήταν το αρχιτεκτονικό αποτέλεσμα «να ξαναδηλώσει τον

πολιτιστικό ρόλο του Παρισιού στη φάση της Αμερικάνικης... επιρροής»⁵.

«Ο σκοπός της δημιουργίας του ήταν η δημιουργία μιας κατάλληλης δομής για κάθε είδους πολιτιστική εκδήλωση, για να σταματήσει η παρακμή της καλλιτεχνικής σκηνης του Παρισιού και να διατηρήσει η Γαλλία τη θέση της ως μιας σημαντικής σκηνης της σύγχρονης τέχνης στον κόσμο, και ταυτόχρονα η επιθυμία να δημιουργηθεί ένα μεγάλο μνημείο στην πρωτεύουσα που θα εκπροσωπεί την αρχιτεκτονική του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα, που εκείνη την εποχή ήταν ασήμαντη»⁶.

Ένα παράδειγμα πόλης που μέσω της δημιουργίας αρχιτεκτονικών τοποσημών άλλαξε τον οικονομικό της χαρακτήρα τη δεκαετία του 90, είναι το Μπιλμπάο της Ισπανίας. «Με τη δημοφιλή και κρίσιμη επιτυχία του Μουσείου Guggenheim στο Μπιλμπάο της Ισπανίας από τον Frank Gehry, το οποίο κατασκευάστηκε σε μια υποβαθμισμένη περιοχή της πόλης που ήταν σε οικονομική παρακμή, και μέσω του οποίου επήλθε τεράστια οικονομική ανάπτυξη και κύρος, ενώ τα μέσα ενημέρωσης άρχισαν να μιλούν για το λεγόμενο Φαινόμενο του Μπιλμπάο, όπου ένας σταρ αρχιτέκτονας που σχεδίασε ένα κτίριο κύρους θεωρήθηκε ότι έκανε όλη τη διαφορά στην παραγωγή ενός τοπόσημου για την πόλη»⁷.

Άρα, συμπερασματικά, «η αρχιτεκτονική δεν θα μπορούσε ποτέ να αποδεσμευτεί από το κοινωνικό γίνεσθαι, αφού αυτό εκφράζει ως χτισμένο περιβάλλον, αυτό αποτυπώνει στον χώρο και τον χρόνο: τον τρόπο που ζούμε και συμπεριφερόμαστε. Μ' αυτή την έννοια δεν είναι ποτέ ουδέτερη, αλλά αποκαλύπτει πάντοτε τις συνθήκες που τη γέννησαν. Είναι συνεπώς κυρίως ο εργοδότης (ιδιώτης ή Δημόσιο) αυτός που προδιαγράφει το ιδεολογικό, κοινωνικό και ταξικό της πρόσημο»⁸.

Κοινωνική Αρχιτεκτονική - Ταύτιση με την αλλαγή σκέψης, ιστορική αναδρομή

Από την αρχιτεκτονική των τοποσημών μετατοπιζόμαστε σταδιακά στην αρχιτεκτονική του νέου κοινωνικού και περιβαλλοντικού αποτυπώματος, χωρίς αυτό να γίνεται γραμμικά και ανεπίστρεπτα. Η συγκεκριμένη τάση δεν είναι νέα ή καινοφανής.

Η αλλαγή της αρχιτεκτονικής σκέψης των αρχών του προηγούμενου αιώνα ταυτίστηκε με τις απαρχές της νέας τότε κοινωνικής αρχιτεκτονικής και τη γέννηση του μοντέρνου κινήματος στην «αρχιτεκτονική της δεκαετίας του 1920, που προήλθε από την οδύνη του Μεγάλου Πολέμου και δημιουργήθηκε για να ικανοποιήσει καταρχήν τις ανάγκες που εκείνος προκάλεσε. Σχεδιαζόταν στη Γερμανία (σημ. σχολή Φρανκφούρτης, Bauhaus) από ομάδες «κοινωνικών» αρχιτεκτόνων...»⁹ αλλά και στην νεοσύστατη ΕΣΣΔ.

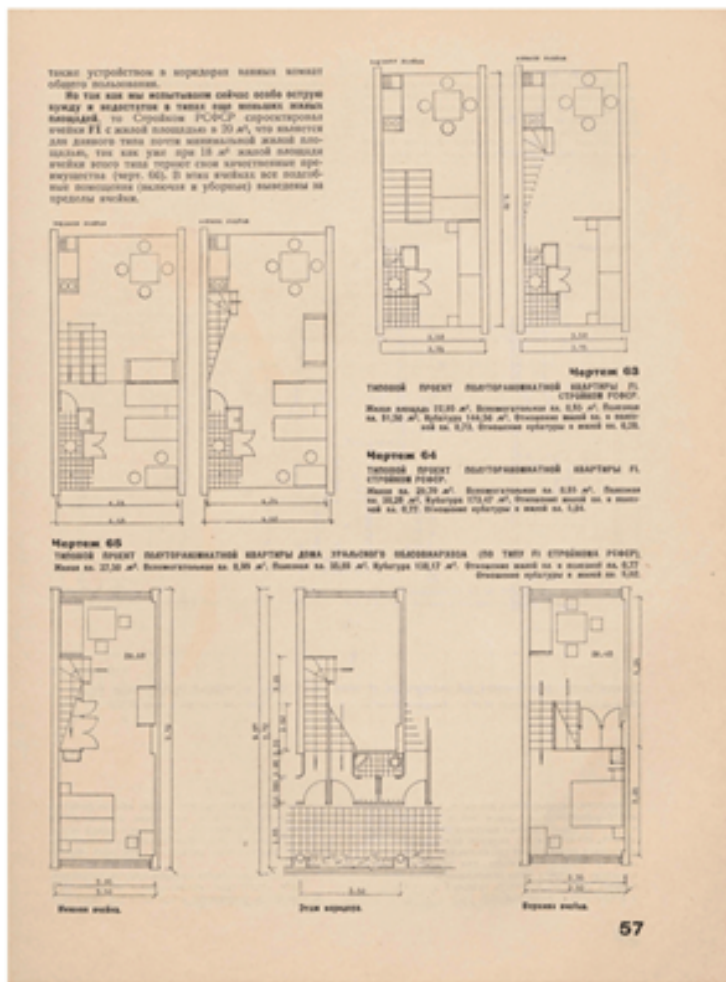
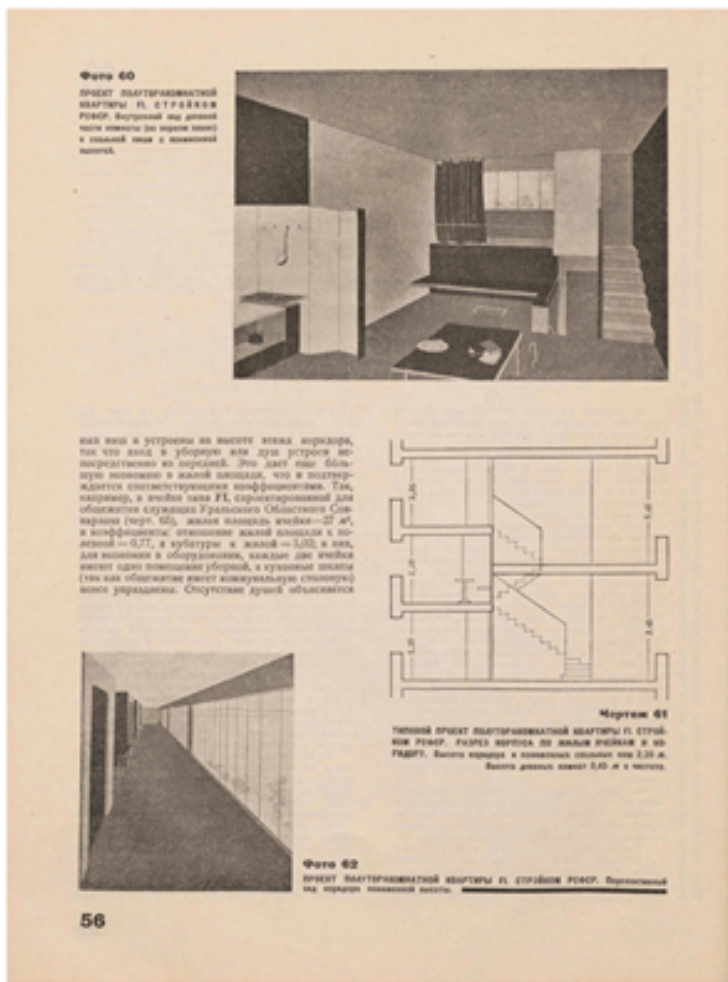
Με τους πειραματισμούς «επιδίωκαν τη δημιουργία αποδεκτών συνθηκών συλλογικής διαβίωσης, μέσω του σχεδιασμού «ελάχιστων κατοικιών» σοσιαλιστικής αντίληψης και προωθημένης για το κοινό γούστο μοντέρνας μορφής»¹⁰.

«Ειδικότερα στα χρόνια της Σοβιετικής εξουσίας, η αναζήτηση νέων αρχιτεκτονικών μορφών, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ανάλογες της τάσης για συλλογικό χαρακτήρα της κοινωνικής ζωής, συμπεριέλαβε και την κατοικία. Αφιερώνοντας το σύνολο των προσπαθειών τους στη δημιουργία των νέων "κοινωνικών πυκνωτών", οι πρωτοπόροι αρχιτέκτονες επιδίωκαν να δημιουργήσουν το πλαίσιο ζωής της σοσιαλιστικής κοινωνίας που οικοδομείται. Ακριβώς όπως οι ηλεκτρικοί πυκνωτές μεταμορφώνουν τη φύση του ρεύματος, έτσι και οι "κοινωνικοί πυκνωτές" που οραματίζονται, θα πρέπει να μεταμορφώσουν τον ατομιστή άνθρωπο που έχει έγνοιες μόνο για τα προσωπικά του ενδιαφέροντα σε ολοκληρωμένο άνθρωπο, συνειδητό αγωνιστή της σοσιαλιστικής κοινωνίας, μέσα στην οποία το προσωπικό ενδιαφέρον του καθενός διαλύεται στα ενδιαφέροντα του συνόλου. Ο τύπος της κατοικίας που εφαρμόστηκε και μελετήθηκε ήταν το στυλ του "κοινοβιακού σπιτιού", του "σπιτιού-κοινότητα" (dom kommuna).

Πηγή: Housing and Revolution, Daniel Movilla Vega

Το σπίτι - κοινότητα αποτέλεσε στην ουσία ένα συγκρότημα κατοικιών το οποίο δεν έμοιαζε με την παλιά πολυκατοικία. Ξεκίνησε από την ανάγκη να απελευθερωθεί η γυναίκα από τη σκλαβιά των δουλειών του σπιτιού και να μπει στην παραγωγή, την ανάγκη μείωσης του κρατικού κόστους αλλά και την ανάγκη να μετασχηματιστεί ο τρόπος ζωής των εργαζομένων. Στόχος των προτάσεων που γίνονταν για το σπίτι - κοινότητα, ήταν να γίνει ο αναγκαίος "κοινωνικός πυκνωτής" για τον μετασχηματισμό της ανθρωπότητας¹¹.

Πηγή: Housing and Revolution, Daniel Movilla Vega

Οι νέες απαιτήσεις της επέκτασης της κοινωνικής παραγωγής γέννησαν την ανάγκη για νέα αρχιτεκτονικά πρότυπα που επηρέασαν τον τρόπο ζωής στα αστικά κέντρα της εποχής, άλλαξαν τον τρόπο κατοίκησης, εργασίας, αλληλοεπείδρασαν με τον βιομηχανικό σχεδιασμό. Οι διάφορες τάσεις και σχολές των κοινωνικών αρχιτεκτόνων στην Ευρώπη του μεσοπολέμου, λειτουργώντας σε διαλεκτική σχέση μεταξύ τους και με τον χαρακτήρα της εποχής, επηρέασαν με τις επιμέρους διαφοροποιήσεις τους την εξέλιξη των δύο κυρίαρχων κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών του 20ού αιώνα.

Η συνεχής αναδιαμόρφωση των αρχιτεκτονικών προτύπων, κινημάτων, τάσεων, είναι σφιχταγκυλωμένη με την οικονομική βάση του κάθε κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, την κυρίαρχη εξουσία και ιδεολογία.

Στη διαμόρφωση της φήμης των αρχιτεκτόνων και των αρχιτεκτονικών τάσεων, καθώς και στον προσδιορισμό της χρησιμότητας της αρχιτεκτονικής για το πολιτικοοικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκείται, έχει εξέχοντα ρόλο από το 1979 το διεθνές βραβείο Pritzker, το οποίο απονέμεται ετησίως «για να τιμηθεί ένας εν ζωή αρχιτέκτονας ή αρχιτέκτονες των οποίων το χτισμένο έργο επιδεικνύει έναν συνδυασμό αυτών των ιδιοτήτων του ταλέντου, του οράματος και της δέσμευσης, που έχει παραγάγει συνεπείς και σημαντικές συνεισφορές στην ανθρωπότητα και το δομημένο περιβάλλον μέσω της τέχνης της αρχιτεκτονικής», όπως αυτά καθορίζονται κάθε εποχή από την πολιτική, οικονομική, ακαδημαϊκή καθεστηκυία αντίληψη¹².

Μεταξύ των βραβευθέντων αρχιτεκτόνων με το βραβείο Pritzker όλα τα προηγούμενα χρόνια, συγκαταλέγονται τόσο οι λεγόμενοι «σταρ αρχιτέκτονες», όσο και αρκετοί εκπρόσωποι της λεγόμενης «Νέας Κοινωνικής Αρχιτεκτονικής».

Ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της «νέας αρχιτεκτονικής με κοινωνικό πρόσημο» είναι ο Αλεχάντρο Αραβένα, που τιμήθηκε το 2016 με το βραβείο Pritzker. Το αποτύπωμά του στον περιβαλλοντικό, αλλά κυρίως στον κοινωνικό σχεδιασμό, ξεκινάει το 2003 με την πρόταση κοινωνικής στέγασης εκατό οικογενειών στην πόλη Ικίκε της Χιλής, σε νέες κατοικίες επιδοτούμενες από το κράτος με εξαιρετικά χαμηλό προϋπολογισμό για κάθε κατοικία. Η καινοτόμος πρόταση του γραφείου ELEMENTAL προέβλεπε την

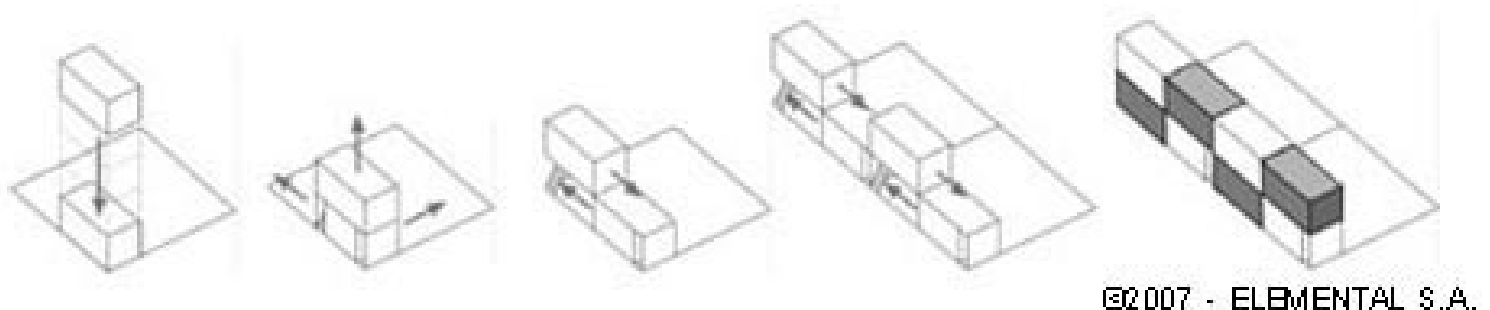
κατασκευή ανεξάρτητων κατοικιών με την αξιοποίηση χαμηλού προϋπολογισμού για την κατασκευή της μισής κατοικίας, που θα έδινε όμως τη δυνατότητα μιας επιθυμητής, άμεσης επέκτασης από τους ιδιοκτήτες σε ελεγχόμενη ογκοπλαστική έκταση, έτσι ώστε «κάθε σπίτι θα μπορούσε τουλάχιστον να διπλασιάσει τον αρχικό δομημένο χώρο»¹³.

Πηγή: Archdaily

«Προϋπόθεση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού αποτέλεσε η άποψη ότι «η κοινωνική στέγαση πρέπει να αντιμετωπίζεται ως επένδυση και όχι ως δαπάνη».

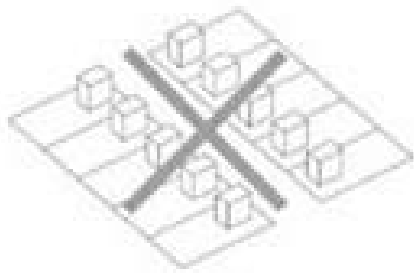
Στόχος ήταν να δημιουργηθεί ένα σύνολο συνθηκών σχεδιασμού, μέσω των οποίων μια μονάδα στέγασης μπορεί να αυξήσει την αξία της με την πάροδο του χρόνου, χωρίς να χρειάζεται να αυξηθεί το χρηματικό ποσό της τρέχουσας επιδότησης.

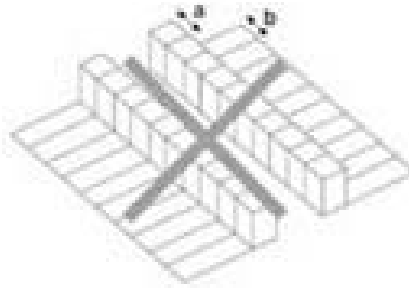
Έπρεπε να επιτευχθεί αρκετή πυκνότητα (αλλά χωρίς υπερπληθυσμό), προκειμένου να καταστεί δυνατόν με τον ίδιο μειωμένο προϋπολογισμό να απαλλοτριωθεί η περιοχή κατασκευής των κατοικιών, η οποία λόγω της θέσης της ήταν πολύ ακριβή. Η επιλογή χωροθέτησης σε κεντρική περιοχή, είχε σκοπό τη διατήρηση του δικτύου ευκαιριών που προσέφερε η πόλη (πρόσβαση στην εργασία, μεταφορές κλπ) και ως εκ τούτου την ενίσχυση της οικογενειακής ευημερίας.

Λόγω του γεγονότος ότι το 50% του όγκου κάθε μονάδας θα ήταν αυτο-κατασκευασμένο, το κτίριο έπρεπε να είναι αρκετά πορώδες ώστε να επιτρέπει σε κάθε μονάδα να επεκταθεί μέσα στη δομή του. Ως εκ τούτου, το αρχικό κτίριο έπρεπε να παρέχει ένα υποστηρικτικό (και όχι περιοριστικό) πλαίσιο, προκειμένου να

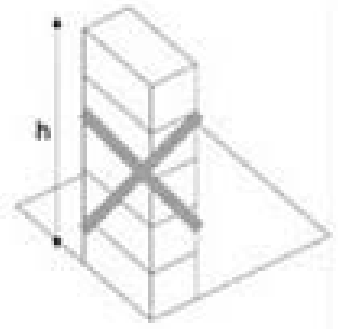
αποφευχθούν τυχόν αρνητικές επιπτώσεις της αυτο-κατασκευής στο αστικό περιβάλλον με την πάροδο του χρόνου και επιπλέον να διευκολυνθεί η διαδικασία επέκτασης.

1 casa = 1 lote

a = b

h > 2

© 2007 - ELEMENTAL S.A.

Θα μπορούσε να επιλεγεί η λύση ενός πολυώροφου κτιρίου, το οποίο είναι πολύ αποτελεσματικό από την άποψη της χρήσης της διαθέσιμης δομήσιμης επιφάνειας, αλλά αυτός ο τύπος εμποδίζει τις επεκτάσεις που εδώ ήταν απαραίτητος όρος, έτσι ώστε κάθε σπίτι να μπορούσε τουλάχιστον να διπλασιάσει τον αρχικό δομημένο χώρο.

Αφού ο διαθέσιμος προϋπολογισμός ήταν αρκετός για την κατασκευή ενός τμήματος των κατοικιών, το βασικό ερώτημα είναι, ποιο τμήμα έπρεπε να κατασκευαστεί. Επιλέχθηκε εκείνο που μια οικογένεια ατομικά δεν θα μπορέσει ποτέ να κατασκευάσει μόνη της, ανεξάρτητα από το πόσα χρήματα, ενέργεια ή χρόνο ξοδεύει». (archdaily.com)

Αντίστοιχα πρότζεκτ κοινωνικής στέγασης της ίδιας αρχιτεκτονικής ομάδας υλοποιήθηκαν το 2010 σε Χιλή και Μεξικό, προτυποποιώντας τη μεθοδολογία σχεδιασμού και προσαρμόζοντάς την σε διαφοροποιήσεις προϋπολογισμού και κλιματολογικών συνθηκών.

Πηγή: Archdaily

Γίνεται καθαρό ότι σε αυτές τις περιπτώσεις ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός γίνεται εργαλείο για τη διαχείριση των στεγαστικών ανισοτήτων και όχι για την επίλυσή τους, αντιμετωπίζοντας την άναρχη «φαβелоποίηση» με μια πιο τακτοποιημένη εκδοχή της, απαντώντας ατελώς στις σύγχρονες ανάγκες και τα πρότυπα κατοίκησης του 21ου αιώνα. Σε αυτές τις στρατηγικές σχεδίασης, παράλληλα με τον συμμετοχικό σχεδιασμό, προωθείται η συμμετοχική χρηματοδότηση των κατασκευών μέσω της αποπεράτωσης από τους ίδιους τους χρήστες-ιδιοκτήτες, δημιουργώντας ένα ιδιότυπο καθεστώς κοινωνικής παροχής και ίδιας χρηματοδότησης, καθιστώντας τους φτωχούς έμμεσους χρηματοδότες της στεγαστικής πολιτικής του αστικού κράτους.

Πηγή: Archdaily

Στα πλαίσια της διαχείρισης των αδιεξόδων της καπιταλιστικής οικονομίας, «η συμμετοχή του κοινού στα ζητήματα του σχεδιασμού αναδεικνύεται σήμερα πιο επίκαιρη από ποτέ, υπό το φως της αυξανόμενης πολυπλοκότητας των σύγχρονων προβλημάτων και της αβεβαιότητας που απορρέει από τις ραγδαίες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές, περιβαλλοντικές, τεχνολογικές και άλλες εξελίξεις και το πλαίσιο που αυτές διαμορφώνουν»¹⁴.

«Οι παρεμβάσεις στον χώρο ως αποτέλεσμα του σχεδιασμού, στοχεύουν στη διαχείριση προβλημάτων κατανομής πληθυσμού και δραστηριοτήτων σε αυτόν, με σκοπό την καλύτερη χρήση του εδάφους και των διαθέσιμων πόρων. Αποβλέπουν δηλαδή στο να βελτιώσουν και να μετασχηματίσουν τον φυσικό χώρο, αλλάζοντας τη δομή, τις διάφορες διαστάσεις του, την έννοιά του κ.λπ., καθώς και τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα σχετίζονται με αυτόν, επηρεάζοντας τις δραστηριότητες και τη συμπεριφορά τους. Στο πλαίσιο αυτό, ο σχεδιασμός αποτελεί ταυτόχρονα έναν μηχανισμό (ανα)κατανομής των πόρων και ιεράρχησης προτεραιοτήτων (Γιαουτζή και Στρατηγέα 2011), ο οποίος καθοδηγείται κάθε φορά από τις εξελίξεις του κοινωνικού, οικονομικού, πολιτικού, τεχνολογικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος εντός του οποίου λαμβάνει χώρα»¹⁵.

Άρα είναι φανερό ότι ο σχεδιασμός του χώρου σε κάθε κλίμακα στοχεύοντας στη διαχείριση προβλημάτων,

καθοδηγείται πρωτίστως από την οικονομική βάση του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και ακολούθως από το αστικό επικοδόμημα. «Η ολότητα των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό επικοδόμημα»¹⁶.

Παρότι η ELEMENTAL μεγεθύνει την κοινωνική διάσταση των αρχιτεκτονικών της προτάσεων, διακηρύττοντας ότι, «αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο αναμένουμε να συμβάλουμε χρησιμοποιώντας αρχιτεκτονικά εργαλεία σε μη αρχιτεκτονικά ζητήματα, στην προκειμένη περίπτωση, απαντάμε στο ερώτημα πώς θα ξεπεράσουμε τη φτώχεια»¹⁷, είναι καθαρό ότι αυτές οι στρατηγικές σχεδιασμού δεν μπορούν να απαλείψουν τη φτώχεια αλλά ούτε και τη στεγαστική ανισότητα, με αλλαγές που θα συντελούνται στη σφαίρα του επικοδομήματος, αφού τα παραπάνω δεινά προκαλούνται πρωτίστως από τη δομή και τον χαρακτήρα της βάσης του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού.

«Νέα Κοινωνική Αρχιτεκτονική» - Francis Kéré

Ένας ακόμη εκπρόσωπος της «Νέας Κοινωνικής Αρχιτεκτονικής», ο Francis Kéré, βραβεύτηκε το 2022 από το ίδρυμα Hyatt Foundation με το βραβείο Pritzker.

«Ο αρχιτέκτονας εργάζεται κυρίως σε περιθωριοποιημένες χώρες φορτωμένες με περιορισμούς και αντιξοότητες, όπου η αρχιτεκτονική και οι υποδομές απουσιάζουν. Χτίζοντας σύγχρονα σχολικά ιδρύματα, εγκαταστάσεις υγείας, επαγγελματικές κατοικίες, αστικά κτίρια και δημόσιους χώρους, πολλές φορές σε εδάφη όπου οι πόροι είναι εύθραυστοι και η συναναστροφή είναι ζωτικής σημασίας, η έκφραση των έργων του υπερβαίνει την αξία του ίδιου του κτιρίου.

Το Δημοτικό Σχολείο Gando (2001, Gando, Μπουρκίνα Faso) δημιούργησε τα θεμέλια για την ιδεολογία του Kéré -χτίζοντας για την τοπική κοινότητα με την αποκλειστική εργασία της κοινότητας, για να εκπληρώσει μια βασική ανάγκη και να απολυτρώσει από τις κοινωνικές ανισότητες. Η απάντησή του απαιτούσε μια διπλή λύση -έναν φυσικό και σύγχρονο σχεδιασμό για μια εγκατάσταση που θα μπορούσε να καταπολεμήσει την ακραία ζέστη και τις κακές συνθήκες φωτισμού, με περιορισμένους πόρους- και μια κοινωνική αποφασιστικότητα να ξεπεράσει την αβεβαιότητα μέσα στην κοινότητα.

Έκανε έρανο διεθνώς, δημιουργώντας παράλληλα ευκαιρίες για τους ντόπιους πολίτες, από τη σύλληψη μέχρι την επαγγελματική κατάρτιση στη χειροτεχνία. Ο αυτόχθονας πηλός ενισχύθηκε με τσιμέντο για να σχηματίσει τούβλα με βιοκλιματική θερμική μάζα, διατηρώντας ψυχρότερο αέρα στο εσωτερικό, επιτρέποντας τη διαφυγή της θερμότητας μέσω μιας πλυθόκτιστης οροφής και της φαρδιάς, προεξέχουσας, υπερυψωμένης οροφής, με αποτέλεσμα τον αερισμό χωρίς τη μηχανική επέμβαση του κλιματισμού.

Το πρώτο του κτίριο, το Δημοτικό Σχολείο Gando (2001, Gando, Μπουρκίνα Φάσο), χτίστηκε από και για τους κατοίκους του Gando. Οι ντόπιοι πρόσφεραν τη συμβολή, την εργασία και τους πόρους τους από τη σύλληψη μέχρι την ολοκλήρωση, φτιάχνοντας σχεδόν κάθε μέρος του σχολείου με το χέρι, με οδηγό τις εφευρετικές μορφές του αρχιτέκτονα από εγχώρια υλικά, και τη σύγχρονη μηχανική»¹⁸.

Είναι γνωστό ότι στο πλαίσιο του «νόμου της ανισόμετρης ανάπτυξης»¹⁹ των διάφορων χωρών στον καπιταλισμό, οι τρίτες χώρες παρουσιάζουν καθυστέρηση στην καπιταλιστική τους οικονομία και κατά συνέπεια στην ανάπτυξη των βασικών υποδομών που θα πρέπει να εξασφαλίζει το αστικό κράτος, όπως οι υποδομές παιδείας, υγείας κλπ, έτσι ώστε να μπορεί να μορφώνεται στοιχειωδώς ο γενικός πληθυσμός και το μελλοντικό εργατικό δυναμικό αυτών των χωρών, να εξασφαλίζεται η στοιχειώδης πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας.

«Η ανισόμετρη ανάπτυξη είναι ένα χαρακτηριστικό του καπιταλισμού από την “αρχή”, όποτε και αν αυτή τοποθετείται... Ωστόσο, η ανισόμετρη ανάπτυξη ως θεωρητικό επιχείρημα εμφανίζεται για πρώτη φορά στις αρχές του 20ού αιώνα μαζί με τον ιμπεριαλισμό και τη δημιουργία μονοπωλίων»²⁰. Σαφώς οι οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών βρίσκονται σε αρχικά στάδια οικοδόμησης της καπιταλιστικής οικονομίας και τοποθετούνται χαμηλά στην παγκόσμια ιμπεριαλιστική πυραμίδα, οπότε σαφώς παρουσιάζουν διαφορές σε σχέση με τις ανεπτυγμένες χώρες, στο επίπεδο του εποικοδομήματος, στον βαθμό οργάνωσης του κράτους τους.

«Το κράτος εκτελεί μια σειρά λειτουργιών σε οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, που βοηθούν στην αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος μακροπρόθεσμα»²¹. Γι' αυτό είναι οξύμωρο, ακόμη και από τη σκοπιά ανάπτυξης της καπιταλιστικής οικονομίας, οποιοδήποτε κράτος να μην επενδύει στις βασικές και απαραίτητες κοινωνικές υποδομές.

Αυτές τις βασικές ελλείψεις του αστικού κράτους, σε κάποιες περιπτώσεις, καλείται να καλύψει αποσπασματικά ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός με κοινωνικές προεκτάσεις, παράλληλα με την παρέμβαση χορηγών όπως στο παράδειγμα της κατασκευής του Δημοτικού Σχολείου του Gando (2001, Gando, Μπουρκίνα Faso) και με βασικό εργαλείο την εθελοντική εργασία ολόκληρων κοινοτήτων. Άρα αποδεικνύεται ότι οι υπηρεσίες και οι βασικές υποδομές που οφείλουν να παρέχονται από το αστικό κράτος στον 21ο αιώνα, σε κάποιες περιπτώσεις χωρών της Αφρικής καλύπτονται εξολοκλήρου από τους πολίτες του, στο πλαίσιο της παροχής δωρεάν ατομικής εργασίας.

Είναι καθαρό από τα παραπάνω, ότι η προσφορά και η κοινωνική διάσταση της αρχιτεκτονικής, σε αυτές τις περιπτώσεις, λειτουργεί στη σφαίρα της εξαίρεσης, του εφικτού και του επείγοντος, παράγοντες που δεν χαρακτηρίζουν τα κριτήρια σχεδιασμού και παραγωγής υποδομών μόνο στις αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά και σε μια σειρά ανεπτυγμένες που βρίσκονται στο μέσο της ιμπεριαλιστικής πυραμίδας.

Άρα είναι κατανοητό ότι, παρά τις καλές προθέσεις, δεν μπορούν να συμβάλουν αυτές οι μέθοδοι σχεδιασμού στην άρση της ανισότητας ύπαρξης κοινωνικών υποδομών στις αναπτυσσόμενες χώρες σε σχέση με τις ανεπτυγμένες, αφού υπάρχει αντικειμενική αδυναμία να γενικευτεί μια τέτοια στρατηγική σχεδιασμού και κατασκευής δημόσιων και κοινωφελών υποδομών, λόγω κλίμακας, όσο αυτές δεν εντάσσονται στον συνολικότερο σχεδιασμό του κάθε αστικού κράτους.

Συμπεράσματα

Οι στεγαστικές ανισότητες και οι ελλείψεις σε βασικές υποδομές δεν αντιμετωπίζονται συνολικά, με αποσπασματικές παρεμβάσεις στο αστικό-πολιτιστικό εποικοδόμημα, με καινοτομίες στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, με τη μετατόπιση της αρχιτεκτονικής σκέψης από την έννοια του κέρδους στην κοινωνική προσφορά.

Με άλλα λόγια, οι όποιες επιμέρους αλλαγές στο αστικό εποικοδόμημα που δεν συνδυάζονται με ριζικές αλλαγές στην οικονομική βάση, αδυνατούν να λύσουν τόσο γενικευμένα θέματα όπως η στεγαστική ανισότητα και οι ελλείψεις στις υποδομές, ειδικότερα σε συνθήκες όξυνσης του ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού, πολέμων, προσφυγιάς. «Το θέμα αυτό, το είχε επισημάνει και ο Ένγκελς στην επιστολή του στους Γερμανούς φοιτητές της 25.1.1894, όπου διευκρινίζει ότι ναι μεν υπάρχει διαλεκτική αλληλεπίδραση ανάμεσα σε βάση και εποικοδόμημα αλλά η βάση τελικά είναι εκείνη που έχει τον κυρίαρχο ρόλο»²².

Όντως η «Νέα Κοινωνική Αρχιτεκτονική», μέσω της αρχιτεκτονικής σκέψης των εκφραστών της, που ήδη αναλύθηκε, αλλά και άλλων (πχ Lacaton & Vassal, Renée Gailhoustet κ.α.) που η έκταση του παρόντος κειμένου δεν επιτρέπει να αναλυθούν, εμπεριέχει ψήγματα συγκρουσιακής σκέψης με την καθεστηκυία αρχιτεκτονική αντίληψη, κυρίως νεοφιλελεύθερων εκδοχών αστικής διακυβέρνησης, και τον τρόπο που αντανακλούν στη θεωρία και την αρχιτεκτονική πρακτική του δομημένου χώρου, αλλά ταυτόχρονα η σύγχρονη τάση της αρχιτεκτονικής με κοινωνικό πρόσωπο αναπτύσσει βαθιά διάθεση για σύμπλευση στο πλαίσιο της διαχείρισης των ανισοτήτων στη βάση του παρόντος-επικρατούντος κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού.

«Ο (σημ. Fredric) Jameson προτείνει μια «τρίτη οδό», ενός «σχεδιασμού εν αναμονή», όπου δεν αποκλείεται εκ των προτέρων η οποιαδήποτε πιθανότητα υλοποίησής του... Ο Jameson προτείνει κάτι παραπάνω: ότι αυτοί οι θύλακες αντίθεσης στην ηγεμονία αποτελούν «εν αναμονή» ιδέες και εικόνες, αναμφίβολα ιδεολογικοί αλλά δυναμικοί και υλικοί μέσω της συστημικής, ριζοσπαστικής αναδιαμόρφωσης των μεθόδων παραγωγής»²³.

Η παραπάνω θέση του Fr. Jameson για τα ζητήματα του σχεδιασμού μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία χαραμάδων ρήξης, αν ιδωθεί ως παραπομπή, εν μέρει, στη θέση του Μαρξ στον πρώτο τόμο του²⁴ για την επαναστατική περίοδο μετάβασης από τον έναν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό στον άλλον, όπου οι εξελίξεις και στην αρχιτεκτονική σκέψη και πρακτική θα είναι ραγδαίες, ακολουθώντας τις κοινωνικές,

πολιτικές και οικονομικές αλλαγές, όπως έγινε και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Μέχρι τότε ο «τρίτος δρόμος» δεν θα είναι αρκετός, θα λειτουργεί όμως σαν «αποθετήριο» πρωτοποριακής σκέψης, όσο δεν θα συμβιβάζεται με την κυρίαρχη αντίληψη για την τέχνη και την αρχιτεκτονική. Όσο η ιδεολογικοποίηση της αρχιτεκτονικής θα εξελίσσεται σε αυτή την κατεύθυνση, θα λειτουργεί όχι σαν τρίτος, αλλά σαν ο μοναδικός εναλλακτικός δρόμος που πρωτοποριακά αρχιτεκτονικά ρεύματα συμμετοχικής και συνεργατικής αρχιτεκτονικής ήδη βαδίζουν.

¹ Α. ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΑΤΟΣ, Η σύγχρονη «ιδεολογία» της αρχιτεκτονικής - Το ΒΗΜΑ, 24 Νοεμβρίου 2008

² Henry Lefebvre, Δικαίωμα στην πόλη, εκδ. Παπαζήση 1977

³ Ανδρέας Γιακουμακάτος, Η αρχιτεκτονική σήμερα - Το Βήμα 16/08/2020, Archetype.gr, 26/08/2020

⁴ Henry Lefebvre, Δικαίωμα στην πόλη, εκδ. Παπαζήση 1977.

⁵ akx.gr

⁶ en.socialdesignmagazine.com

⁷ en.wikipedia.org

⁸ Τάσης Παπαϊωάννου, Η αρχιτεκτονική στη δίνη του κατεστημένου, Archetype.gr 16/05/2022

⁹ Ανδρέας Γιακουμακάτος, Η αρχιτεκτονική σήμερα - Το Βήμα 16/08/2020, Archetype.gr, 26/08/2020

¹⁰ Ανδρέας Γιακουμακάτος, Η αρχιτεκτονική σήμερα - Το Βήμα 16/08/2020, Archetype.gr, 26/08/2020

¹¹ Kopp, 1976 / Χ. Τασολάμπρου, Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου - Το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης, 2013

¹² pritzkerprize.com

¹³ archdaily.com

¹⁴ 3. Συμμετοχικός σχεδιασμός, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΕΑ, Θεωρία και Μέθοδοι Συμμετοχικού Σχεδιασμού, 2015

¹⁵ 3.1.2. Χωρικός σχεδιασμός και συμμετοχή, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΤΡΑΤΗΓΕΑ, Θεωρία και Μέθοδοι Συμμετοχικού Σχεδιασμού, 2015

¹⁶ Καρλ Μαρξ, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Πρόλογος, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2010.

¹⁷ archdaily.com

¹⁸ pritzkerprize.com

¹⁹ “Η ανισόμετρα οικονομική και πολιτική ανάπτυξη είναι απόλυτος νόμος του καπιταλισμού” Βλ. Β.Ι. Λένιν, Για τους δίκαιους και άδικους πολέμους, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, σελ. 44.

²⁰ Γιώργος Λαμπρινίδης, Παραγωγική αναδιάρθρωση του βιομηχανικού κεφαλαίου, 2020.

²¹ Vlachou, 2009, Harvey, 1999, 2006, Andriana Vlachou & Christou, 1999

²² Γ. Σαρηγιάννη, Η «ΧΑΡΤΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ» και το ιστορικό της πλαίσιο, 12/12/2010

²³ Βούγια Αλ. Σκέψεις για την Αρχιτεκτονική και την Ιδεολογία, Archetype.gr 12/10/2020

²⁴ Κεφαλαίου Marx, K. (1976). Capital, τόμος I. New York: Vintage, σ. 929. Ο Μαρξ προσθέτει: «Η συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής και η κοινωνικοποίηση της εργασίας φτάνουν σε ένα σημείο όπου γίνονται ασύμβατες με το καπιταλιστικό τους κέλυφος. Το κέλυφος αυτό εκρήγνυται και γίνεται κομμάτια. Είναι το τέλος της καπιταλιστικής ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Οι απαλλοτριωτές απαλλοτριώνονται».